

סיפורו של אלישע בן אבויה

מבוסס על מאמרו של חברנו

ידידיה פוגל ז"ל¹

פתיחה

במאמר זה ברצוני לעיין בסיפורו של אלישע בן אבויה. סיפורו של אלישע הינו נושא גדול שגדולי עולם כתבו עליו רבות ומכיל בתוכו נגלה ונסתר. כמבוא לעיוני בסיפור ברצוני להביא את המקורות בהם עוסקים חז"ל בסיפורו של אלישע ובדרך זה להציג תמונה כוללת על סיפורו של אלישע בן אבויה. במאמר זה ברצוני לדון בשאלה מה חטאו של אלישע? כיצד ממרום גדולתו הגיע לטעויות שכאלו? מדוע הגמ' עוסקת פעמים רבות בסיבת נפילתו של אחר, מה המשמעות של טעות זו?

בשלב הראשון נסקור את מקורות חז"ל ביחס לאלישע בן אבויה ולדרכו, בשלב השני ברצוני לעיין בטעותו היסודית, לשאול שאלות יסוד בסוגיה זו ולחדש מספר חידושים בנושא.

1 חברנו היקר והאהוב ידידיה פוגל ז"ל, עלה בסערה השמימה בליל ל"ג לעומר התשפ"א ב'אסון מירון'. כחצי שנה לפני קטיפתו הגיש למערכת את תוכנו של מאמר זה. השתדלתי לעורכו בכדי לשוות לו צורה של מאמר. להבהרת דרך הברור במאמר אציין שסגנונו של ידידיה מורכב לרוב משאלה, תירוץ לשאלה, שאלה על התירוץ וחוזר חלילה (ברכיה ארז, עורך).

חלק ראשון: סקירת דברי חז"ל על אלישע בן אבויה

בחלק זה נסקור את דברי חז"ל על אלישע בן אבויה: ממה הוא נפל, מה היו מעשיו, מה היה יחסו לאחיו היהודים, מה התוכח עם רבי מאיר. חלק זה בא להוות רקע לשאלותינו בחלקו השני של המאמר.

נפילתו של אחר

מתי אלישע בן אבויה נפל? הגמרא בחגיגה (יד:) מספרת על ארבעה תנאים שנכנסים לפרדס (מקום רוחני גבוה), כאשר אלישע בן אבויה הוא אחד מהם. לכל אחד מהם היה סיפור אחר ביציאתו מהפרדס אך אלישע הוא המיוחד שבהם בכך שיצא מהדת:

ת"ר ארבעה נכנסו בפרדס ואלו הן בן עזאי ובן זומא אחר ורבי עקיבא אמר להם ר"ע כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים משום שנאמר: "דובר שקרים לא יכון לנגד עיני..."

אחר קיצץ בנטיעות עליו הכתוב אומר: "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך", מאי היא? חזא מיטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל (שניתנה לו רשות לשבת לכתוב זכוותיהם של ישראל) אמר גמירא דלמעלה (למודים אנו שבעולם העליון) לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי (עייפות) שמא חס ושלום ב' רשויות הן?

אפקוהו למיטטרון ומחיוהו שיתין פולסי דנורא (שישים מכות מקל של אש) א"ל (למיטטרון) מ"ט כי חזיתיה (לאלישע בן אבויה) לא קמת מקמיה (לא קמת לפניו וחשב שיש שתי רשויות)

איתיהיבא ליה רשותא למימחק זכוותא דאחר (ניתנה לו רשות למחוק זכויות זכויותיו של אחר) יצתה בת קול ואמרה: "שובו בנים שובבים חוץ מאחר".

אמר "הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא ליפוק ליתהני בהאי עלמא" (כיון שנטרדתי מהעולם הבא אצא להנות מהעולם הזה) נפק אחר לתרבות רעה נפק אשכח זונה תבעה אמרה ליה "ולאו אלישע בן אבויה" את? עקר פוגלא ממישרא (עקר צנון מהערוגה) בשבת ויהב לה אמרה אחר הוא".

יחסו של אלישע בן אבויה לאחיו לאחר נפילתו

לאחר שראינו את נפילתו של אלישע בן אבויה שכעת הפך ל"אחר", יש לשאול איך אחר התנהג לאחר שנפל ביחס לחברה היהודית שסביבו? אומר הירושלמי (חגיגה ב, א):

מני אחר אלישע בן אבויה שהיה הורג רבי (גדולי) תורה, אמרין: כל תלמיד דהוה חמי ליה משבח באוריתא הוה קטיל ליה (כל תלמיד שהיה מצליח בתורה היה הורג אותו) ולא עוד אלא דהוה עליל לבית וועדא והוה חמי טלייא קומי ספרא והוה אמר מה אילין יתבין עבדין הכא אומנותיה דהן בנאי אומנותיה דהן נגר אומנותיה דהן צייד אומנותיה דהן חייט (היה הולך לבית המדרש לפני הילדים ואומר מה תועלת להן בלימודם הרי אומנותו של זה בנאי, אומנותו של זה נגר, של זה צייד) וכיון דהוון שמעין כן הוון שבקין ליה ואזלין לון (היו עוזבים את הלימוד). עליו הכתוב אומר (קהלת ה, ה): "אל תתן את פיך לחטיא את בשרך" וגו' שחיבל מעשה ידי של אותו האיש אוף בשעת עקתא (בשעת הגזירות) הוון מטענין לון מטילין (מטעינים על יהודים מטען למשא)

והוון מתכוונין מיטעוון תרי חד מטול (היו מתכוונים שישאו שנים משא אחד) משום שנים שעשו מלאכה אחת (שפטורים) אמר אטעוונון יחידאין (הטעינו אותם יחידים, כדי שיעברו על איסור תורה) אזלין ואטעוונון יחידיין (הטעינום יחידים) והוון מתכוונין מיפרוק בכרמלית (התכוונו לפרוק בכרמלית לזמן קצר בכדי שלא לעבור על איסור תורה) שלא להוציא מרשות היחיד לרשות הרבים אמר אטעוונון צלוחיין (שא"א לפרוק בזריזות) אזלין ואטעוונון צלוחיין.

שיחותיו של אלישע בן אבויה עם רבי מאיר

נושא נוסף בו הגמרא עוסקת בהרחבה הוא שיחתו של 'אחר' (לאחר שנפל) עם תלמידו לשעבר רבי מאיר, שיחה זו מעלה את השאלות: מה היה היחס ביניהם, במה חלקו? דרך מחלוקת זו נוכל להבין את דרכו של אלישע – אחר לשיחה שאחר ניהל עם תלמידו (לשעבר) רבי מאיר לאחר שאחר נפל (חגיגה טו.):

שאל אחר את רבי מאיר לאחר שיצא לתרבות רעה, אמר ליה: מאי דכתיב (קהלת ז, יד) "גם את זה לעמת זה עשה האלהים"? - אמר לו: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא - ברא כנגדו, ברא הרים - ברא גבעות, ברא ימים - ברא נהרות.

אמר לו: רבי עקיבא רבך לא אמר כך, אלאי: ברא צדיקים - ברא רשעים, ברא גן עדן - ברא גיהנם. כל אחד ואחד יש לו שני חלקים, אחד בגן עדן ואחד בגיהנם, זכה צדיק - נטל חלקו וחלק חברו בגן עדן, נתחייב רשע - נטל חלקו וחלק חברו בגיהנם...

שאל אחר את רבי מאיר לאחר שיצא לתרבות רעה: מאי דכתיב (איוב כח, יז): "לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז" - אמר

לו: אלו דברי תורה, שקשין לקנותן ככלי זהב וכלי פז, ונוחין לאבדן ככלי זכוכית.

אמר לו: רבי עקיבא רבך לא אמר כך, אלא: מה כלי זהב וכלי זכוכית, אף על פי שנשברו יש להם תקנה - אף תלמיד חכם, אף על פי שסרח יש לו תקנה.

אמר לו: אף אתה חזור בך! - אמר לו: כבר שמעתי מאחורי הפרגוד: שובו בנים שובבים - חוץ מאחר.

דוגמה נוספת לדו־שיח זה מופיעה בירושלמי (שם):

רבי מאיר הוה יתיב דרש בבית מדרשא דטבריה, עבר אלישע רביה רכיב על סוסייא ביום שובתא (רוכב עם סוס בשבת). אתון ואמרין ליה: 'הא רבך לבר' (הרי רבך בחוץ) פסק ליה (הפסיק) מן דרשה ונפק לגביה (יצא אליו) א"ל (אחר לר"מ): מה הויתה דרש יומא דין? (מה דרשת היום) א"ל (איוב מב, יב): 'וה' ברך את' אחרית איוב מראשיתו" א"ל ומה פתחת ביה (מה העמקת בפסוק זה) א"ל (שם, י): 'ויוסף ה' את כל אשר לאיוב למשנה' - שכפל לו את כל ממונו, אמר ווי דמובדין ולא משכחין (שהרי זה פשוטו של מקרא). עקיבה רבך לא הוה דרש כן אלא (איוב מב יב): 'וה' ברך את אחרית איוב מראשיתו" - בזכות מצות ומעשים טובים שהיה בידו מראשיתו.

א"ל: ומה הויתה דריש תובן (מה דרשת עוד) א"ל (קהלת ז, ח): "טוב אחרית דבר מראשיתו" א"ל ומה פתחת ביה (מה העמקת בפסוק זה) א"ל: לאדם שהוליד בנים בנערותו ומתו ובזקנותו נתקיימו הוי "טוב אחרית דבר מראשיתו". לאדם שעשה סחורה בילדותו והפסיד ובזקנותו ונשתכר הוי "טוב אחרית דבר מראשיתו". לאדם שלמד תורה בנערותו ושכחה ובזקנותו וקיימה

הוי "טוב אחרית דבר מראשיתו". אמר: ווי דמובדין ולא משכחין (שזה פשוטו של מקרא).

עקיבה רבך לא הוה דרש כן אלא: "טוב אחרית דבר מראשיתו" - בזמן שהוא טוב מראשיתו ובי היה המעשה: אבויה אבא - מגדולי ירושלים היה. ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד ולרבי אליעזר ולר' יהושע בבית אחד. מן דאכלון ושתון שרון מטפחין ומרקדין.

א"ר ליעזר לר' יהושע: עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בדידן וישבו ונתעסקו בדברי תורה, מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים וירדה אש מן השמים והקיפה אותם. אמר להן אבויה: רבותיי מה באתם לשרוף את ביתי עלי? אמרו לו: חס ושלום, אלא יושבין היינו וחוזרין בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחכתן מסיני ועיקר נתינתן מסיני לא ניתנו אלא באש (דברים ד יא): "וההר בוער באש עד לב השמים". אמר להן אבויה אבא: רבותיי, אם כך היא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה לתורה אני מפרישו. לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה באותו האיש.

א"ל ומה הייתה דורש תובן (מה דרשת עוד) א"ל (איוב כח יז): "לא יערכנה זהב וזכוכית". א"ל ומה פתחת ביה? (מה העמקת בו) א"ל: דברי תורה קשין לקנות ככלי זהב וגוחין לאבד ככלי זכוכית. ומה כלי זהב וכלי זכוכית אם נשתברו יכול הוא לחזור ולעשותן כלים כמו שהיו אף תלמיד חכם ששכח תלמודו יכול הוא לחזור וללמדו כתחילה. א"ל: דייך מאיר עד כאן תחום שבת. א"ל: מן הן את ידע? א"ל: מן טלפי דסוסיי דהוינא מני והולך אלפיים אמה (מפרסות הסוס מניתי אלפיים אמה).

א"ל: וכל הדא חכמתא אית בך ולית את חזר בך? א"ל: לית אנא יכול. א"ל למה? א"ל: שפעם אחת הייתי עובר לפני בית קודש הקדשים רכוב על סוסי ביה"כ שחל להיות בשבת ושמעתי בת קול יצאה מבית קודש הקדשים ואמרת: שובו בנים חוץ מאלישע בן אבויה שידע כחי ומרד בי.

למה יצא אלישע בן אבויה מהדת?

הירושלמי (שם) נותן מספר סיבות מדוע אחר יצא מהדת:

וכל דא מן הן אתת ליה? (וכל פריקת עול זו מניין באה לאחר) אלא, פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת גינוסר וראה אדם אחד עלה לראש הדקל ונטל אם על הבנים וירד משם בשלום. למחר, ראה אדם אחר שעלה לראש הדקל ונטל את הבנים ושילח את האם וירד משם והכישו נחש ומת. אמר: כתיב (דברים כב, ז): "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים" איכן היא טובתו של זה איכן היא אריכות ימיו של זה? ולא היה יודע שדרשה ר' יעקב לפניו ממנו: 'למען ייטב לך' - לעולם הבא שכולו טוב. 'זהארכת ימים' - לעתיד שכולו ארוך.

ויש אומר: ע"י שראה לשונו של ר' יהודה הנחתום נתון בפי הכלב שותת דם אמר: זו תורה וזו שכרה? זהו הלשון שהיה מוציא דברי תורה כתיקן. זה הוא הלשון שהיה יגע בתורה כל ימיו. זו תורה וזו שכרה? דומה שאין מתן שכר ואין תחיית המתים".

גירסא דומה לדברי הירושלמי מופיעה בגמ' בחולין (קמב.):

אמר רב יוסף אלמלא דרשיה אחר להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה (אילו היה דורש אחר את הפסוק 'שלח תשלח' כר' יעקב

שפירושו לעולם הבא) לא חטא. מאי חזא? (מה ראה אחר) איכא דאמרי: כי האי מעשה חזא (שנפל אדם ממצוות שילוח הקן). ואיכא דאמרי: לישנא (לשון) דרבי חוצפית המתורגמן חזא (ראה) דהוה מוטלת באשפה. אמר: פה שהפיק מרגליות ילחוך עפר? והוא לא ידע 'למען ייטב לך' - בעולם שכלו טוב 'ולמען יאריכון ימיך' - בעולם שכולו ארוך".

בירושלמי (שם) מובא טעם נוסף:

"וי"א: אמו כשהיתה מעוברת בו היתה עוברת על בתי עכו"ם והריחה מאותו המין והיה אותו הריח מפעפע בגופה כאירסה של חכינה".

ובחגיגה (טו:): מוסיפים:

"אחר מאי זמר יווני לא פסק מפומיה? אמרו עליו על אחר: בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו".

נסכם חלק זה ונאמר שלמדנו שאלישע בן אבויה נכנס לפרדס, טעה ביחס האלוקות לעולם, התנכר לאחיו, שוחח עם רבי מאיר רבות על פרשנות בדברי חז"ל ונאמרו כמה תשובות בשאלה מדוע עזב את דרך התורה.

חלק שני: שאלות ועיון בסיפורו של אלישע בן אבויה

מבוא

אגדתו של אלישע בן אבויה היא אחת האגדות היותר מסעירות שיש באגדות חז"ל. אגדתא זאת מסעירה כבר מהשאלה כיצד יכול להיות שתנא, שדבריו 'דברי אלוקים חיים' יכול ליפול לשאול תחתית? במאמר זה ברצוני לברר מה היה פגמו של אלישע, במה חטא וטעה איך התייחסו חז"ל למשנתו של אחר ומה היחס בין אחר לבין חכמים אחרים שנפלו? ננסה להכריח את הדברים מתוך דברי חז"ל עצמם.

קילקולו של אחר

הזכרנו שבראשית הדברים עולה וזועקת השאלה כיצד ייתכן שתנא, שדבריו 'דברי אלוקים חיים' נופל למקום ירוד כל כך וחוטא? בשלב השני מתעוררת שאלה אנוכית של 'מה יהיה עלינו': "אם בארזים נפלה שלהבת – מה יענו אזובי הקיר"?

יותר מכך עולה שאלה אמונית: כיצד אדם גדול בתורה ברמה גבוהה מאוד עד שנאמרות משניות בשמו, יכול ליפול למדרגה נמוכה כל כך עד שיהרוג חכמים וידאג לכך שעם ישראל יחלל שבת מדאורייתא, וכי אין התורה מצילה את האדם מהחטא? הרי

אפילו על אדם חוטא אנו אומרים: "המאור שבה מחזירו למוטב"³
אז על תנא לא כל שכן?

לכן, מתבקש שהמדרשים והגמרא יהיו מלאים בהסברים המייחדים את אלישע בן אבויה משאר תלמידי החכמים שבגלל סיבה מיוחדת הוא יכל ליפול על אף תורתו הרבה. ההסברים המסבירים שאחר נפל בגלל פגם שהיה טבוע בו מעיקרו, מתרצים במידה מסויימת שהתורה אכן מצילה את האדם מהחטא אך אחר נפל בגלל פגם אישי שלו. ולפי זה, אין ללמוד מאחר על שאר ת"ח.

תשובה זו מעוררת עבורנו שאלה גדולה הרבה יותר: וכי צריך הסבר מדוע אחר נפל? הרי כשאנו מסתכלים בכללות על הסיפור נראה שכבר בתחילתו מופיע הסבר מספק לנפילתו: הוא נכנס ל'פרדס', פרדס זהו מקום רוחני שעקב גדלותו הרוחנית הוא אף עלול להביא לנפילה. ויש לשאול: וכי עצם הסכנה שבכניסה לפרדס אינה סיבה טובה מספיק?

סכנת הפרדס

ראיה טובה לסכנתו של הפרדס אפשר להביא מכך שמצאנו שמתוך ארבעה תנאים קדושי עליון שנכנסו לפרדס רק ר"ע יוצא בשלום. לפי הסבר זה, התורה אכן שומרת על האדם מנפילה, אך הפרדס הוא מקום עליון שאף התנאים הקדושים צריכים זהירות יתרה בכניסה אליו.

3 כלשון הגמ' חגיגה א, ז

ועוד יש לומר שיש מקום גדול להעדיף לתרץ שסיבת נפילתו של אחר היא כניסתו לפרדס כי אם נגיד שאחר היה פגום מעיקרא תתעורר לנו סדרה של שאלות:

1. כיצד היה אחר תנא גדול עד נפילתו, וכי שאר האמוראים לא זיהו את פגימותו?

2. יותר מכך, הרי אם אנו מסבירים שתורתו של אחר מקולקלת מעיקרא, כיצד אנו עדיין לומדים את תורתו? (אין כוונת השאלה לתורות שנמסרו לנו דרך ר"מ שהמשיך ללמוד ממנו בדרך של "תוכו אכל קליפתו זרק", שהרי זרק את החלקים הפגומים שבתורתו של אחר. השאלה היא על האמירות המופיעות בשמו באבות ובאבות דרבי נתן)⁴

הטעמים הרבים שנתנו הגמרות והמדרשים לנפילת אחר, מצריכים אותנו להבין שכניסה לפרדס אינה סיבה מספקת לנפילה לולא היה חוטא אחר בחטא קדמון לפני הכניסה לפרדס. דבר זה מחזק ביתר תוקף את השאלה מדוע אנו עדיין מביאים תורה בשמו?

3. יותר מכך יש לשאול: הרי אם אחר באמת היה מקולקל מעיקרו, אנחנו צריכים לחכות שיכנס לפרדס, יקצץ בנטיעות וישתף פעולה עם גזרות הרומאים בשביל להופכו מ'אלישע' ל'אחר'? וכי בשביל להופכו מתנא קדוש למין לא מספיק הקלקול הקדום של 'ספרי מינים נושרים מחיקו'?

4 וגם על ר"מ ש"תוכו אכל וקליפתו זרק" יש לשאול: מה מכיל ה"תוכו" שאכל אם לא את תורתו של אחר שהייתה מקולקלת מעיקרה?

הרי חז"ל אמרו שהדרישה מרב גדולה בהרבה מהדרישה "שרק לא יהיה פגום". הדרישה היא (מו"ק יז.): "אם דומה הרב למלאך ה' - יבקשו תורה מפיו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיו". אלא שאם קלקולו של אחר היה כה ברור, הוא לא היה תנא וגם לא היה נכנס לפרדס.

אנו מוכרחים להבין שאין כוונת חז"ל שאחר היה מקולקל בצורה ברורה, אלא שהיה בו קלקול דק ומיוחד! קלקול שאולי היה כמעט לגיטימי לולא היה נכנס עמו לפרדס.

וכאן עולה השאלה: מה הקשר בין הקלקול הדק והמיוחד הזה לבין הכניסה לפרדס, כלומר: מדוע דווקא אדם המקולקל בקלקול כזה לא יצא מהפרדס בשלום?

היחס בין נפילתו של אחר לנפילתו של מנחם

בשביל להעמיק בקלקולו המיוחד של אחר ובשאלה לשם מה הגמ' עוסקת כל כך הרבה ראוי לפתוח את מה שאולי המקרה המקביל היחיד בש"ס של נפילה של חכם גדול בישראל הגמ' בחגיגה (טז): מספרת לנו על יציאתו של מנחם שהיה אחד מהזוגות שהנהיגו את עם ישראל:

"יצא מנחם ונכנס שמאי כו': להיכן יצא? אביי אמר: יצא לתרבות רעה. רבא אמר: יצא לעבודת המלך".

ההבדל הראשון בין מקרה זה של מנחם לאחר היא אי הבהירות הקיימת בדמותו של מנחם. בעוד הגמרא והמדרשים דנים רבות מה היה חטאו של אחר, הרי שבקשר לדמותו של מנחם אין לנו

בהירות להיכן יצא, ונשמע גם שלגמ' לא כל כך אכפת משאלה זו, שהרי:

1. השאלה 'לאן יצא' שנויה במחלוקת אמוראים.
2. המשנה מביאה את מנחם כדרך אגב בדיון על הסמיכה.
3. הגמ' אינה מאריכה לספר לנו על מנחם ומסתפקת בלהקדיש לו שתי שורות בגמ'.

מראיות אלו עולה שלגמ' יש צורך עקרוני לעסוק בדמותו של אחר שכן יש בנפילתו תוכן בעל משמעות גדולה. לצורך ההשוואה בין הדמויות נעסוק מעט בדמותו של מנחם. הפרשנים מנסים גם הם להבהיר את דמותו של מנחם:

הבן יהודע (שם) שאל ותירץ:

הדבר יפלא איך יפרש אביי על מנחם שהיה חסיד ובעל רוח הקודש שיצא לתרבות רעה? ונראה לי בס"ד דגם אביי כונתו לומר שיצא לעבודת המלך ... ורבא בא לפרושי מיליתה דאביי.

אם כן, הבן יהודע מסביר שמנחם כלל לא חטא, אלא נלקח לעבודת המלך, ואפשר שלא מרצונו.

לעומתו, התפארת ישראל (שם, טז) מביא את דבריו של אביי ומטעימם:

וי"א שיצא לתרבות רעה, והתחבר עם כת הבייתוסים שמכחישין בתורה שבעל פה, וחיו חיי התבודדות.

ואכן חטא מנחם, אך נזכיר זאת בקצרה ולא נרחיב. מדוע? ומה המשמעות של אי הרחבה זו?

לפי התפארת ישראל אומנם זה אפשרי וקורה שאחד מגדולי התנאים יצא לתרבות רעה אבל אירוע שכזה לא מצריך דיון ארוך בסיבת הנפילה. ממילא נלמד מכאן גם ביחס לדמותו של אחר: אין צורך לעשות מכך עניין, ודאי לא כשיש לנו סיבה טובה כמו הכניסה לפרדס.⁵

לעומת זאת, לדרכו של הבן איש חי שמנחם לא חטא, עולה בהבנה ראשונית, שהגמ' עוסקת בדמיון שעולה בהן השאלה מדוע נפלו ולכן הגמרא מאריכה בהסבר על חטאו של אחר שנבע מפגמו הראשוני, שהרי אם היה צדיק מעיקרא לא היה נופל.

הסכנה בתורתו של אחר

אבל על הבנה ראשונית זו חוזרת השאלה: כיצד נשארו אמירות בשמו של אחר בש"ס, הרי הוא היה חוטא מעיקרא ואין ללמוד דבר מתורתו?! אלא שמוכרחים אנו להבין שהפגם העקרוני שאותו ניסינו למצוא, לא היה באמת פגם גמור, אלא שהיתה בתורתו סכנה הפותחת פתח לנפילה, סכנה שיכולה להפיל תנא קדוש ולהביאו למצב שיהיה אחראי מטעם הרומאים לדאוג שיהודים אכן יחללו שבת! אך מאידך, צריך לברך ברכות התורה לפני שלומדים את התורה שאמר וגם עליה נאמר: "דברי אלוקים חיים".

וכאן עולה השאלה: וכי מה היא תורתו של אחר? מה הסכנה שבתורתו?

5 ובפירוש שטיינזלץ שם דקדק: "וכדי שלא לפרט בנושא אמרו בקיצור שיצא". מאחר שאין עניין להבין מדוע לצאת מהיהדות איננו עוסקים בכך.

הגמרא מדגישה שני דברים שאין בתורתו של אחר:

1. רב יוסף אומר שאם אחר היה מפרש על מתן שכר שהכוונה לעולם הבא, אחר לא היה נופל, מכאן אנו כבר מבינים שבתורתו של אחר אין יחס לעולם הבא.

2. הגמרא מספרת שהדבר שהפיל את אחר זה שראה מלאך שכביכול פועל בצורה עצמאית. ואחר מתקומם כנגד מה שהוא מזהה כפירוד באלוקות.

בספרים הקדושים (עי' למשל תולדות יעקב יוסף ויצא ד"ה ויפגע במקום) האריכו להסביר שמקום "אבני שיש טהור" זה המקום שבו החיבור שבין המים העליונים (כלומר המקום האחדותי, העולמות העליונים בהם יש הארת אלוקות ברורה וגלויה) לבין המים התחתונים (שזה המקום המפורד בו יש הסתר אלוקות). לכן, לפני הכניסה לפרדס ר"ע אומר להם "אל תאמרו מים מים": אל תאמרו שהעולם העליון המאוחד הוא עולם אחר מהעולם המפורד שלמטה. מהמשך הסיפור אנו רואים בצורה ברורה שבזה נופל אחר, שרואה פירוד באלוקות וחושב שבעולם התחתון מלאך כבר פועל בצורה עצמאית, לכן אנו יכולים לומר שהדבר השני שחסר בתורתו של אחר זה היכולת לראות את האחדות בפירוד. כלומר, גם כאשר רואים את צמצום האלוקות בעולם הזה עדיין לראות זאת כחלק מהאחדות האלוקית.

שיחתו של אחר עם רבי מאיר

להבנת העניין יש מקום לעיין מה הוויכוח שהיה בן אלישע בן אבויה לרבי מאיר.

זה לעומת זה עשה אלוקים

אחרי 'אחר' שיצא לתרבות רעה שאל את ר"מ מה פירוש הפסוק "זה לעומת זה עשה אלוקים", ר"מ ענה לו: "ברא הרים ברא גבעות".

אחר לעומתו, עונה בשם ר"ע: "ברא צדיק ברא רשע".⁶

ההבנה הראשונית של הפסוק היא שהפסוק מדבר על עימות בין שני כוחות: "זה לעומת זה".

לכאורה פירושו של ר"מ הוא מחודש שכן הוא אינו מדבר על נגטיב בין שני כוחות, אלא אדרבא "זה לעומת זה" הכוונה שהכוחות משלימים זה את זה ואין לך דבר שאין לו מקום. השוני מתבטא באופן סובייקטיבי: כל כוח ותפקידו המיוחד לו, אין בעצם שום רע בסיפור,⁷ שכן העולם הוא הרמוני. אחר לעומתו דווקא מדגיש את המלחמה: יש טוב ויש רע ולא לכל דבר יש מקום.

הבדל נוסף שאפשר לדייק בין שני הפירושים הוא שבפירושו של ר"מ אין מעליותא להר בהיותו הר, זה טבעו ולכך נוצר, אם נעבור

6 הדבר הראשון שמטלטל בקריאת פירושיהם לפסוק הוא שהפירוש השגור בפנינו לרוב הוא פירושו של אחר, על כך נראה בהמשך.

7 אולי לכן ר"מ נותן דוגמא מהטבע שם המציאות המושלמת נראית לנגד עינינו בשונה מאצל בני אדם שם אנו רואים עימות תמידי בין אנשים ואכן אחר נותן דוגמא מבני אדם.

לנמשל כלפיי האדם: אין הצדיק יכול להתהדר בהיותו צדיק, זו חובתו, וודאי שאינו יכול לדרוש שכר על כך. לעומת זאת, בפירושו של אחר "הצדיק זכה" שכן הוא בחר בין הטוב לרע ויש להוקירו על כך.

לא יערכנה זהב

באופן עמוק יותר אפשר לראות הבדל זה בהמשך שיחתם: אחר שואל את ר"מ מה הפירוש של הפסוק: "לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז?" ר"מ מפרש: קשה לקנותן (מוסב ביחס לדברי תורה) ככלי זהב ונוחין לאבדם ככלי זכוכית. לפירוש זה ההבנה היא שלא רק לרשעים או לצדיקים קשה אלא שלכולם קשה לקנות דברי תורה ולכולם קל לאבד וגם לצדיקים! ייתכן שר"מ פירש את פירוש זה לאחר כתגובה לנפילתו. ר"מ אינו מתרגש מנפילתו של אחר שהרי כל אחד יכול ליפול ואפילו אם הוא גדול בתורה.

אחר ענה לו: "ת"ח אע"פ שסרח יש לו תקנה", ומדוקדק בלשונו שאמר שדווקא לת"ח יש תקנה. האמירה שדווקא לחכם יש תקנה בנויה על הרעיון שאמר גם לפני כן: מי שזכה להיות ת"ח הרי הוא בגדר של "זכה" - יש לו זכות בתורה שכן הוא קנה מדרגה של תלמיד חכם והתורה היא שלו. לפי פירוש זה נראה שאם תורתו של ת"ח שייכת לו גם אם יצא לתרבות רעה היא עדיין תשאר שלו.

תשובת רבי מאיר להטחותיו של אחר כלפי מעלה

כעת אפשר לראות כיצד הדברים מתחברים זה לזה. הגמרא אומרת שאחר הטיח כלפיי מעלה פעמיים:

1. על שראה את לשונו של ר' חוצפית המתורגמן בפי הכלב.

2. כשראה אדם שעשה שילוח הקן ומת.

אחר טוען: אין זה לגיטימי שימותו שהרי יש להם זכות לאריכות ימים. היחס של אחר לתורה שאדם למד או למצווה שהוא עשה הוא שהאדם קנה לעצמו את המצווה או את התורה ואפילו אם האדם יסרח - תורתו תעמוד לו.

מה רבי מאיר ענה על תמיהותיו של אחר?

ייתכן שר"מ לא שואל על חוסר צדק זה (שמבטא את בעיית הרע בעולם) שהרי אין לאדם כלל זכות לדרוש. אפילו אם האדם היה צדיק ולמד הרבה תורה עדיין הוא רק קיים את התפקיד שהוא היה חייב לעשות. כמו שלהר אין זכות מכך שהוא הר. לפי זה רבי מאיר אומר שכיוון שהתורה אינה שלך - ממילא היא גם יכולה ללכת ממך לאיבוד.

ויוסף ה' את כל אשר לאיוב

דוגמא נוספת בה ניתן לראות את יסוד מחלוקת זה היא בשאלה כיצד פירשו את הפסוק: "ויוסף ה' את כל אשר לאיוב".

ר"מ מפרש פירוש פשוט: הקב"ה בירך לבסוף את איוב בכל טוב.

אחר לעומת זאת מפרש שאיוב זכה לברכה בזכות המצוות והמעשים טובים שהיו לו מלכתחילה. כלומר, לאיוב הייתה שייכות ראשונית לקדושה ובזכותה הוא זכה לבסוף לברכה.

יוצא, שלשיטת אחר אין זה צודק שאדם יקבל מתנת חינם, השכר שצדיק מקבל ניתן לו בזכות ולא בחסד, וכך גם השכר הרוחני. לכן ת"ח (ודווקא ת"ח) אע"פ שסרח יש לו תקנה.

האם יש קניית מדרגה בעבודת ה'?

הדו-שיח בין אחר לרבי מאיר מבהיר את דעתו של אחר על שאלת 'צדיק ורע לו' וכן את דעתו על מושג התשובה: אומנם הוא מאמין בתשובה אך מצמצם אותה לת"ח בלבד. שהרי תשובה זה דבר לא הוגן. אדם במשך חיים שלמים לא יעבוד את ה' וברגע אחד ישנה את דרכו ויהפוך לצדיק?⁸

אחר מאמין בהתעלות רוחנית בתנאי שהאדם המתעלה אכן יקנה מדרגה בהתעלותו. זו האמרה המרכזית שאנו מכירים בשמו (אבות ד, כ):

אֱלִישֶׁע בֶּן אֲבוּיָה אָמַר, הַלּוּמֵד יֵלֵךְ לְמָה הוּא דוֹמָה, לְדָיו כְּתוּבָה
עַל גֵּיר חָדָשׁ. וְהַלּוּמֵד זָקֵן לְמָה הוּא דוֹמָה, לְדָיו כְּתוּבָה עַל
גֵּיר מְחֻוּק.

אמרה זו מדגישה את החשיבות של התהליך בקניין המדרגה; החשיבות של המעבר מהמקום בו האדם היה בהתחלה.

אך ר"מ חולק על כך: אפשר לראות זאת בפירושו השלישי לפסוק "טוב אחרית דבר מראשיתו" – 'לאדם שלמד תורה בנערותו –

8 כמו רבי אלעזר בן דורדיה שזוכה לחיי עולם הבא כמו תנא על אף שבמשך חיים שלמים לא הייתה זונה שלא בא עליה.

ושכחה ובזקנתו – וקיימה, הוי: טוב אחרית'. ניתן לדקדק בפירוש זה שהרי אותו אדם שכח את התורה שלמד בנערותו וכל התורה שיש לו כעת היא התורה שלמד בזקנותו ועדיין 'טוב הדבר'.

סיבת נפילתו של אחר

כעת מובנת הסיבה לנפילת אחר אותה הזכיר בעצמו:

°אבויה אבא מגדולי ירושלם היה, ביום שבא למוהליני קרא לכל גדולי ירושלם והושיבן בבית אחד ולרבי אליעזר ולר' יהושע בבית אחד. מן דאכלון ושתון שרון מטפחין ומרקקין. א"ר ליעזר לר' יהושע: 'עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בדידן'. וישבו ונתעסקו בדברי תורה, מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים וירדה אש מן השמים והקיפה אותם. אמר להן אבויה: 'רבותי מה באתם לשרוף את ביתי עלי?' אמרו לו: 'חס ושלום אלא יושבין היינו וחוזרין בדברי תורה מן התורה לנביאים ומן הנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחכתן מסיני...' אמר להן אבויה אבא: 'רבותי אם כך היא כוחה של תורה, אם נתקיים לי בן הזה – לתורה אני מפרישו'. לפי שלא היתה כוונתו לשם שמים לפיכך לא נתקיימה באותו האיש".

אם כן, אחר טוען שבגלל שמעיקרא תורתו לא הייתה לשמה לכן היא לא נתקיימה בידו. מטענה זו עולה שאחר סובר שאומנם

9 ביחס לשאלה ששאלנו בתחילת המאמר 'האם גדול יכול ליפול בלי שיהיה פגום מעיקרא' אפשר להגיד שהדבר תלוי במחלוקת אחר ור"מ ובאופן פרדוקסלי ר"מ סובר שכן ואחר שלא.

לת"ח שסרח יש תקנה אך 'אני' מעולם לא הייתי ת"ח. כשר"מ קורא לאחר 'חזור בך' ואחר עונה לו "כבר שמעתי מאחורי הפרגוד... " ר"מ לא נואש מהיכולת של אחר לשוב בתשובה. מדוע לא? וכי רבי מאיר אינו מאמין שהבת קול אמרה זאת? ודאי שר"מ מאמין אך אין בת קול יכולה לשנות את מה שכתוב בתורה שיש 'תשובה'.

אך אחר אינו מאמין בתשובה וסובר שאם יש קלקול אין אפשרות לתקן אותו ברגע.

דרך עבודת ה' של רבי מאיר

נכנס מעט לסברתו של ר"מ.

אפשר לשים לב שדרכו של ר"מ כפי שהיא מוצגת כאן אינה מותאמת לדרך עבודת ה' של רבים וטובים מאתנו. שהרי אנו לא חיים כרבי אלעזר בן דורדיה – ללא עבודה לאורך טווח, ללא עיסוק בקניין מדרגה. מה הביטוי הנכון לחיים של דרך עבודת ה' של רבי מאיר?

העניין יובן אחר שנקדים וניתן דוגמא מספר התניא.

כנראה שלעולם לא תהיה צדיק

פעמים רבות כשאדם מתחיל ללמוד תניא אחד הדברים הראשונים שמקשים עליו בלימוד הספר הוא שכבר בפרק הראשון הוא מגלה שלא רק שאינו צדיק אלא אפילו ככל הנראה הוא לעולם

לא יזכה להגיע למדרגת צדיק.¹⁰ אחד המקורות שממנו בעל התניא בונה את ההבנה הזאת הוא הפסוק שאמר איוב "בראת צדיקים בראת רשעים". בגמרא המקורית ממנה נלקח ביטוי זה¹¹ אף מופיע בהתחלה "בראת גן עדן בראת גיהנם" משפט שמזכיר כמעט במדויק את מה שטען אחר כלפי ר"מ "ברא צדיק ברא רשע".

נראה שספר התניא 'מסכים' לדעתו של אחר שאיננה נותנת מקום לקפיצת מדרגה ועוד מוסיף על דברי אחר: "יתכן שגם לעולם לא תזכה למדרגה. הבנה זו מאוד מתסכלת את הלומד תניא וחסידות בכלל. התשובה והמרגוע הנפשי מופיעים בהמשך הספר: בפרק י"ד ובפרקים שאחריו ובמיוחד בפרק י"ז:

בזה יובן מה שכתוב: "כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבך לעשותו", דלכאורה הוא "בלבך" נגד החוש שלנו [והתורה היא נצחית]. שאין קרוב מאד הדבר להפוך ליבו מתאוות עולם הזה לאהבת ה' באמת, וכמו שאמרו בגמרא: "אטו יראה מילתא זוטרתי היא?!", וכל שכן אהבה! וגם אמרו רז"ל, דצדיקים דווקא ליבם ברשותם! אלא, ד"לעשותו", רוצה לומר: האהבה המביאה לידי עשיית המצוות בלבד, שהיא רעותא דליבא שבתעלומות לב, גם כי אינה בהתגלות ליבו כרשפי אש. ודבר זה קרוב מאד ונקל לכל אדם אשר יש לו מוח בקדקודו, כי מוחו ברשותו, ויכול להתבונן בו ככל אשר יחפוץ. וכשיתבונן בו בגדולת אין סוף ברוך הוא, ממילא יוליד במוחו על כל פנים האהבה לה, לדבקה

10 מלבד מקרה מיוחד שתתעבר נשמת צדיק באדם אך זה מקרה יוצא דופן.

11 בבא בתרא ט"ז.

בו בקיום מצוותיו ותורתו. וזה כל האדם, "היום לעשותם" כתיב, ש'היום' הוא עולם המעשה דווקא.

מטרתו של ספר התניא, כפי שמובא כבר בשער הספר, היא להגיד שעל כל איש ישראל אפשר להגיד "כי קרוב אליך הדבר מאוד". כשספר התניא בא לבאר מדוע על כל איש ישראל אפשר להגיד "כי קרוב אליך..." הוא לא מנסה לבאר מדוע לכל אחד שייך מדרגה רוחנית גבוהה וכדומה, אלא מדוע כל אחד יכול להתחזק במעשה.

היחס בין מעשה למדרגה

המעשה באופן כללי הוא מנותק מהמדרגה. ישנם שלושה הבדלים בין מעשה מצווה למדרגה:

1. כאשר שני יהודים מניחים תפלין אין הבדל בין הנחת התפלין של גדול הדור לשל יהודי פשוט. אולי יש הבדל בכוונה ובדברים שהם תוספת למצווה או הידור במצווה אך אין הבדל בעצם המצווה.
2. מצווה איננה דבר מתמשך אלא היא מוגבלת לזמן המצווה עצמה. אדם אינו יכול לפטור את עצמו מהנחת תפלין של היום בגלל הנחת התפלין של אתמול.
3. את המצווה כל אחד יכול לקיים. וגם אפשר להגיד שזה לא מעיד על מצבו הרוחני או הנפשי או השגתו באלוקות של האדם.

ניתן לומר שהעיסוק במעשה הוא אחד החידושים המשמעותיים של החסידות. לעבור מלעסוק בהשגה לעיסוק בעבודה. בצורה

פרדוקסלית נראה שדווקא מי שאומר שקניית מדרגה היא דבר רחוק עד כמעט בלתי אפשרי (כספר התניא) יאמר לפי זה שאין לשים על קניית המדרגה את המאמץ הרוחני - נפשי אלא יש להתייחס אליה כדבר הניתן משמיים שאין לנו בו השגה אחר שאנו מצווים על המעשה.

סיפור שממחיש זאת יפה¹² מסופר על ר' אהרון מבעלז שכשהיה גר בת"א היה ליד ביתו שטיבל של חסידי גור. בשיטבל הייתה מתכנסת חבורה ללימוד כבר משעה מוקדמת בבוקר. בצהריים, כשרבי אהרון הלך לנוח הוא אמר לעוזרו: "איזה מין יהודי אני, הולך לישון כשיהודים אחרים לומדים תורה". העוזרים ענו לו: "אבל אתה הרי למדת כל הלילה?" אך ר' אהרון ענה: "מה זה משנה מה עשיתי בלילה, השאלה היא מה אני עושה עכשיו".

התמקדותו של אחר בקניית המדרגה

אחר, הסובר שהתורה תלויה במה שהאדם קנה ושייך לו, ראה את סיבת נפילתו בכך שאביו שהפריש אותו לתורה¹³ מכוונה שאינה נקייה. אך חז"ל סיפרו לנו שגם "ספרי מינים נושרים מחיקו" ומהם לא פרש למרות שמספרי מינים הוא יכל לפרוש מייד ואין זו האשמה על חטא קדום אלא עכשווי.

12 מובא בספר "בקדושתו של אהרון".

13 שבמידה מסוימת אפשר להגיד שזאת הסיבה העיקרית שבעקבותיה שמואל אומר שאנו לא ניפול כי אחר היה קולקל מעיקרא.

אך זו המעלה של המעשה על פני המדרגה: מעשה תמיד יכול להשתנות, אחר יכול היה מייד לפרוש ממעשיו ולהפסיק לזמר זמר יווני. כי בעצם ההתמקדות במעשה העכשווי היא המאפשרת לעשות תשובה בין רגע. חז"ל שהדגישו את ספרי המינים הדגישו את המעשה בעוד אחר הדגיש את קניית המדרגה.

הזכרנו שספר התניא הינו ספר שקשה נפשית ללומדו שכן הוא אינו מבטיח לאדם התעלות רוחנית ובכך הולך דווקא בדרכו של אלישע בן אבויה.¹⁴ אך מצד השני התניא מייקר כל מעשה קטן של טוב שאדם עושה.

לפני כמה שנים הרב יצחק גינזבורג הזכיר בשיעור¹⁵ שיש צורך לתרגם לשפת ימינו את המושגים 'נפש אלוקית' ו'נפש בהמית' בצורה עמוקה שתתיישב על הלב. ותירגמם כ'**צד מואר** בנוכחות האלוקית ו**צד אפל** מנוכחות זו'. הצורך בתרגום נובע מכך שהמושגים 'נפש אלוקית' ו'נפש בהמית' מדגישים מעיין 'פיצול' אישיות' שיש באדם. לעומת זאת, לפי התרגום שהזכרנו, המגלה את שורש הדברים נראה ששורש ה'נפש האלוקית' מתגלה באדם בזמנים שהוא נמצא בתודעה שיש נוכחות אלוקית מולו. ושורש ה'נפש הבהמית' מתגלה בזמנים שתודעה זו מתכסה.

14 הזכרנו שראיית התניא לכך שישנם צדיקים וישנם רשעים היא מהפסוק 'זה לעומת זה עשה האלוקים'. מסופר שאחד מגדולי ישראל דאז אמר לבעל התניא שבאמת איוב לא האמין בתשובה לכן אין ללמוד ממנו (עיין 'ואביטה' פרשת חוקת התשע"ט) אך כאן אנו רואים שיש ללמוד מאיוב. בכלל אנו רואים הזדהות בין אלישע בן אבויה לאיוב גם בעיסוק ברע בעולם, וגם אנו רואים שאלישע בן אבויה מתייחס באופן ישיר לטענת איוב כאשר מפרש "בזכות מצוות ומעשים טובים שהיו לו מעיקרא".

15 ר"ח שבט התשע"ח.

הבנה זו מאפשרת לנו לעבור משקיעה בעבודת תיקון האישיות לעבודה של עשיית המעשה הנכון בזה הזמן, מיקוד זה, מאפשר התעלות לכל אדם באשר הוא דרך מעשיו. לעומת זאת, הצד השני למטבע הוא שנאמר שהשאלה 'מה עשית' אינה חשובה ובלבד שיכעת תתקן את התודעה. במידה מסוימת התפיסה של "צד מואר צד אפל" בנפש המתגלה דרך מעשיו של האדם יכול להיות השורש ליחס כלפי מעשה: האם הוא רק כלי (טכני, המביע את פנימיותנו) או עיקר (כדרך לגילוי שורש האלוקות שבתוכנו). כמו כן, זו שורש המחלוקת בין אחר לר"מ.

מהות הלימוד לשמה

אומנם, יש מקום לשאול שהרי כאשר אחר תולה את נפילתו בזה שאביו לא הפרישו לתורה לשמה תליה זו סותרת לחלוטין את הלכות ת"ת ואת האמירה המקובלת "משאינו לשמה יבוא לשמה", הרי ברור שאחר היה תנא וידע הלכה זאת?

אלא שאפשר להבין שאדרבא זו המחלוקת:

אם אחר רואה את התורה שאדם למד כדבר המשויך לאדם ושהמדרגה שקנה ממש שייכת לו ממילא צריך שלימוד התורה שלו יהיה נקי ממניעים אישיים של כבוד וכד' מכיוון שהאישיות של האדם נוגעת בעצם התורה שהוא לומד, יש חיבור מסוים בין התורה הנלמדת לאישיות.

לעומתו, ר"מ ראה את התורה שאדם למד כ"תמימה שמעולם לא נגעו בה" שאין הלומד משפיע באישיותו על הופעת התורה. אם כך, גם אדם שאינו כשר לחלוטין יכול ללמוד אותה ואולי אף להשיג בה.

אני מניח שרבים מקוראי המאמר דווקא מזדהים עם דעתו של אחר בנוגע לתורה לשמה שהרי כל ילד יהודי גדל על חשיבות הלימוד לשמה וכשם שכתוב "שמתוך שלא לשמה יבוא ללשמה" כך כתוב (ברכות יז): "כל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא?"

אלא שע"פ דברינו כאן, אפשר להסביר שהחילוק בין שתי המקורות הוא שמי שאינו לומד לשמה אך עדיין מתחזק במעשה הרי זה נקרא 'לימוד לשמה' מאחר שהמעשה מעיד על מטרתו. לכן ר"מ אינו רואה פגם בכך שאביו של אחר הפריש אותו לתורה שלא ממניעים "כשרים" שהרי מתוך שלא לשמה יבוא לשמה. אך אחר סובר שיש בכך בעיה מכיוון שהתורה אמורה לרומם ולהביא את האדם למדרגה רוחנית הניתנת לרכישה דווקא מתוך כוונה זכה וטהורה לשמה, היא אינה יכולה להיות מעורבת בכוונות שאינן נקיות.

את הסברו של רבי מאיר ניתן לראות בדבריו של השל"ה הקדוש (תורה שבכתב, וזאת הברכה):

ותכלית הלימוד הוא שיבוא לידי מעשה, כי גדול תלמוד שמביא לידי מעשה, ואז מתפשט מלימוד למעשה, וכמו שמוזכר בברכת אהבה רבה "ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים" וזהו הנקרא לימוד לשמה. ופירוש 'לשמה' הוא, שלומד על מנת שיקיים הכתוב בה, ולשם זה לומד, כקורא כתב המלך לשם זה שרוצה לעשות מה שמצווה המלך... הוא בשביל מעשים טובים, דהיינו שילמדו תורה לשמה.

ושו"ע הרב (ת"ת ד, ג):

ולא אמרו חכמים: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה' אלא כשמקיים המצות שלומד בתורה... אבל אם אינו

מקיים מה שלומד נקרא 'רשע' ועליו אמר הכתוב "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי".

וביחד עם דברי הכוזרי, על אחר, נראים הדברים כמשלימים זה את זה:

והשלישי הוא אלישע בן אבויה, היה בז למעשה המצוות בחושבו שהם רק אמצעים להגיע אל הרוחניות ואמר על עצמו: 'היות ומעשי המצוות אינם אלא אמצעים המקרבים את האדם אל מדרגה רוחנית זו אני שכבר הגעתי למדרגה זו לא אשים לב אל מצוות התורה'.

שבח תורתו של אלישע בן אבויה

נחזור לשאלת היסוד מדוע תורתו של אחר נכנסה לש"ס? וכי היא 'דברי אלוקים חיים' שנכניס אותה לש"ס?!

אומנם אחרי מה שהסברנו לעיל יש מקום לשאול: האם אנו לא מעט ממזדהים עם אלישע בן אבויה? האם איננו רואים צורך גם בקניית מדרגה? ויותר מכך האם איננו מתקשים בדרכו של ר"מ? האם היחס לתורה כדבר גבוה שאין לנו קניין בה, אינו לעיתים פוגע בחיבור אליה?

הרי כשאחר ראה את לשונו של רבי חוצפית המתורגמן ועוד הוא התקומם כנגד זה שהאחדות האלוקית אינה מתגלה בעולם שלמטה. לפי זה, האדם שדורש שהתורה תהפוך לקניין באישיות, זה אותו אדם שדורש שגם בעולם שלמטה יהיה תיקון. כלומר זו אותה דרישה שאינה מוכנה להספק בתשובות המסבירות על צדק אלוקי הנראה בעליונים אלא תובעת להופיע את הטוב הנראה

והנגלה! מכוח זה יש לאחר טענה דווקא כאשר הוא מגיע למקום הפירוד, בו נראה כאילו העולם נפרד מהאלוקות.

אפשר לשים לב למדרגתו של אחר מכך שכאשר הוא רואה מעין פירוד באלוקות "כביכול" הוא אינו מנסה להגיד שאין השגחה או שאין עולם של אחדות אלוקית אלא אדרבא הוא זועק מדוע אין זה מתגלה למטה?! מדוע על כסא הכבוד יושב מלאך וכיביכול פועל בצורה עצמאית!?

רקע היסטורי

ראוי לרגע להתייחס להקשר ההיסטורי:

אחר חי בדור החורבן, בו באמת נראה שח"ו עזב ה' את ישראל, לכן כאשר אחר עולה לעולם גבוה (נכנס לפרדס) בו כתובים זכויותיהם של ישראל הוא טוען שאין זכויותיהם מופיעות כיאות בארץ, בה פה שלימד תורה כמו פיו של רבי חוצפית המתורגמן אחוז בפי הכלב. איך אדם שעשה שילוח הקן נופל מהעץ ומת. ואולי אחר אפילו ראה את בית המקדש כשנחרב ומכאן זעקתו: כיצד למעלה כתובות זכויותיהן של ישראל, בעוד שלמטה ישראל בגלות!?

על בסיס זה אמרה הגמרא שאם אחר היה מבין שהשכר הוא לעולם הבא לא היה נופל.

מה פירושה של טענה זו?

אפשר להבין טענה זו בצורה פשוטה: טכנית קושייתו הייתה מתורצת לו והוא היה נעשה רגוע מתוך הבנה שיש שכר בסוף.

אך תירוץ זה חסר שהרי ברור שאחר, התנא, יודע היה שיש עולם הבא ובו הצדיקים מקבלים שכר.

אלא אנו נצרכים לומר שאחר לא רצה את העולם הבא! הוא לא רצה עולם הבא כי הוא רצה תיקון לעולם הזה. אחר רצה גלוי אלוקות למטה, ולכן הוא התלונן על חוסר ההשגחה בעולם הזה¹⁶ לכן כאשר שראה תינוקות עוסקים בתורה הוא ציפה מהם לעסוק במלאכה: 'זה יהיה נגר זה יהיה בנאי'.

הסבר זה מגדיל את הצורך לשאול: האם איננו זקוקים לתורתו של אחר? הרי תורתו הינה תורה הגואלת את העולם התחתון!

גדולתו של אלישע בן אבויה

בשביל להבין את הנקודה הנצרכת בתורתו של אחר נביא את דבריו של המגלה עמוקות:

ד' נכנסו לפרדס, והאחד היה אחר שיצא לתרבות רעה מחמת ב' סיבות: האחד היה שראה את מטטרוך יושב, אמר שמע מינה ב'

16 דיוק מעניין שיוצא לנו כעת הוא שאם בהתחלה השווינו את אחר למנחם אליבא דמי שאומר שיצא לתרבות רעה, אז עכשיו יש הסבר יפה להבדל בין היחס העמום למנחם ליחס המרובה לאחר. והוא שמנחם הצטרף לכת הביטוסים והתבודד בפרישות מן העולם, בעוד אחר מתקומם על חוסר הגילוי האלוקים בעולם. לכן מובן מדוע באחר יש הרבה יותר סיבות לעסוק. (הסבר זה מעניין כי אצל החוקרים החיצונים הייתה נטייה לקשר את אחר אם אסכולות פילוספיות דאז שנטו לראות את העולם כטוב ורע שלא יכול להתחבר וכאן בעצם יוצא שאחר דווקא מתקומם על הניתוק ראה על כך באריכות בפרדס הקבלה ר' הלל צייטלין מאמר קדמות המיסתורין בישראל).

רשויות הן... והקלקול של אחר בא מן אלישע, כי אלישע דחה לגחזי, והיה אחד מאותן ד' אנשים שאין להם חלק לעולם הבא ואחר כך נתגלגל באחר ולכן כיון שאלישע היה הגרם לזה שדחה אותו נקרא הוא 'אלישע' על שמו כי עשה שלא כדין, כדאיתא בגמרא ש"חולי אחד חלה חלה אלישע על שדחף לגחזי". וזה הראה הקב"ה למשה בתחילת שליחותו אשר נראה מלאך ה' אליו בלבת אש איתא בתרגום שהיה (אותו מלאך שאחר ראה) מטטרון, לכן אליו בלבת אש, ר"ת אלישע בן אבויה, כי נראה לו שלא יטעה כמו שטעה אלישע אחר.

והנה משה היה רוצה לתקן גחזי וקלקול אלישע, וז"ש: "אתה החלות להראות את עבדך", בתחילת שליחותי. "את גדלך" זה מטטרון שנראה אליו באותו פעם... לכן "אעברה נא", אעברה אותיות ארבעה, נ"א ר"ת נס ארמי, ר"ל אתקן גחזי שהוא אחד מן הארבעה מצורעים שהיו אצל נס ארמי במחנה ארם ולכן "אראה את הארץ". והשיב הקב"ה "רב לך", כי כבר נגזר "שובו בנים שובבים חוץ מאחר".

אם כן, המגלה עמוקות מגלה לנו שלושה דברים מפעיימים:

1. גודל טענתו של אלישע בן אבויה. טענה כה גדולה שכאשר ה' בוחר את משה, הוא בוחר אותו מאחר שהוא לא יטעה ויטען כאחר! מכאן רואים את גודל טענת אחר שרק משה רבנו יכול לעמוד בפניה.
2. אחר גדול כל כך עד שמשה רבנו בעצמו צריך לתקן אותו! וזה שמשה רוצה להיכנס לארץ זה במיוחד בשביל לתקן את אחר.
3. ישנה חשיבות בזה שאחר נפל. עד כדי כך שה' מונע ממשה להיכנס לארץ ולו בשביל שלא יתקן את אחר!

שליחותו של גחזי

הדברים שאמר המגלה עמוקות מופלאים ביותר אך אינם מובנים לקורא הפשוט. וכי עד כדי כך גדול אחר? להבנת גדולתו יש להתבונן בדמות המקבילה אליו ע"פ המגלה עמוקות.

ראינו שהמגלה עמוקות מביא שיש קשר בין אלישע בן אביה לבין גחזי,¹⁷ שאחר הוא גלגול של גחזי, קישור זה מעורר את השאלה מהי דמותו של גחזי? גחזי הרי הוא אחד מארבעה הדיוטות שאין להם חלק לעולם הבא.¹⁸

אין כאן המקום לעסוק בגחזי, אבל בכדי להבין את חטאו של אחר ואת גדולתו עלינו לשאול מה הקשר בין גחזי לבין אלישע בן אבויה?

איך נעשה גחזי לעוזר אלישע?

השאלה הראשונה העולה על גחזי היא שאם מדובר באדם כה שפל, רודף בצע וחמדן, כיצד הוא בכלל נהיה העוזר של אלישע, למה אלישע צריך אותו?

17 מקור נוסף שמדבר על הקשר שבין ר"מ לאלישע ויכול להסתדר עם הדברים שנאמרו כאן עיין בן יהודע עירובין י"ג:.

18 אני חייב לציין שתמיד דבר זה היה חידה בעיני: כיצד חטאו של גחזי נעשה כה נורא עד שאין לו חלק לעולם הבא? הרי השלושה האחרים שאין להם חלק לעולם הבא הם אחיתופל, דואג האדומי ובלעם והרבה יותר מובן מה היה חטאם. אך גחזי בסך הכל לקח כסף שלא כהוגן ומה הפגם הכל כך גדול בכך? הרי אם אדם שלקח כסף בצורה שאינה כשרה לחלוטין (שהרי אין גניבת גחזי גנבה ברורה שהרי רק רצה תשלום על הנס שאלישע עשה) אין לו חלק לעולם הבא, אז מה חלקנו?

את אחת התשובות שאפשר לענות על כך אנו מוצאים במקום היחיד בו אלישע נזקק לגחזי: אלישע שואל איזו טובה ניתן לגמול לאישה השונמית? גחזי אומר לו: 'בן אין לה'. מדוע אלישע נזקק לגחזי בשביל להבין את הצורך הכי מינימאלי לאשה?

אפשר להגיד שזה היה הצורך של אלישע בגחזי: אלישע, השקוע בשרעפי קדש עלול לפספס את זה שהאשה שמולו עקרה. לכן הוא רוצה לידו דווקא את גחזי ששם לב לאנשים הפשוטים ולצרכים הפשוטים.

השוואת אחר לגחזי

לפי הסברנו על דמותו של אחר, הדברים עולים בקנה אחד, תכונתו הייתה ששם לב לבעיית הרע כאן בעולם ולא מסתפק בתשובות על שכר שמימי ומציאות שמימית.

אחר אינו מאמין בתשובה ובלמוד שאינו לשמה. איפה מצאנו זאת בגחזי?

לאחר שגחזי עזב, חז"ל אומרים, שהתרבו הלומדים אצל אלישע,¹⁹ כי גחזי לא נתן להם להיכנס. יש מי שפירש שגחזי לא נתן להיכנס רק למי שלא היה "תוכו כברו". דבר התואם לדרכו של אחר.

עוד ראייה לתיאום זה ניתן לראות מכך שבאותה סוגיה מופיע גם שכאשר אלישע בא להחזיר את גחזי בתשובה, גחזי ענה לו: "כך מקובלני ממוך החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה".

ראייה נוספת: מצאנו שאחר ניסה להוריד את האלוקות למטה ובכך להביא גאולה, בדרכו של גחזי אנו מוצאים זאת בשני מקומות:

1. כשגחזי מספר למלך על מופתיו של אלישע, הוא רואה בכך שליחות שהמלכות תדע זאת.

2. גחזי הוא המבצע של "מעין גאולה", שהוא הרי המרכזי מבין המצורעים המגיעים למחנה ארם בזמן ששומרון במצור.

אומנם, גאולה זו הינה גאולה דיעבדית אך היא מעידה על זיקתו של גחזי למשיחיות, ואולי אם הוא היה ראוי הוא היה זוכה להוביל את ישראל לגאולה של לכתחילה מידי ארם ולא בדיעבד כארבעה מצורעים הבורחים בחשכת הלילה.

אחר מקצץ בנטיעות היה

השבחים והיתרונות הרבים שאמרנו עד כה בדרכו של אחר ובעומק הגנוז בו כמעט ומשכיחים מאיתנו את היותו "מקצץ בנטיעות". היהודי שעליו נאמר הפסוק: "ולרשע אמר אלוקים מה לך לספר חוקי". אם כן, מדוע הפך אחר לדמות כה שלילית? נטיית הלב הייתה מצפה לראותו כאחד מצדיקי ישראל! שהרי אחר היה גדול וצדיק ומיועד לגדולה, וייתכן שאם היה יוצא מהפרדס שלם היינו זוכים לתורה גדולה ומפלאה. אך בגלל פגם דק הוא לא יכול היה לצאת בשלום, ולא רק זה, אלא שאותו פגם דק נגע בעומק העומקים של נפשו עד שהפך מפגם דק לחטא גדול.

מה הוא הפגם הזה?

כהקדמה לביאור הפגם, נחזור ונעיין (בטבלה) בכל הסיבות והטעויות של אחר ומתוכם יתבאר הפגם:

בצורה כוללת כשימסתכלים על הסיבות לנפילה עולים שש סיבות לנפילתו של אחר. אך אפשר לחלק אותם בצורה ברורה לשלושה אגפים עם שתי סיבות בכל אחד:

הכניסה לפרדס ומיתת הצדיקים

האגף הראשון כולל שתי סיבות:

יש בו (א) את עצם הכניסה לפרדס, ואת (ב) שני הדברים שאחר ראה, ובכך התרעם על בעיית הרע בעולם (כגון מה שראה אדם ששילח שילוח הקן ומת).²⁰ המשותף לכל הסיבות של אגף זה הוא שהן מביעות תיאור של מקרה, ללא שיפוטו של המספר. אין חולק על כך שמקרים אלו קרו.

אילו מבין שתי הסיבות הינה העיקרית ביציאתו של אחר? לבי אומר לי שעיקר יציאתו של אחר באה מכך שראה את מה שקרה עם האדם ששילח שילוח הקן. אין הכניסה לפרדס הסיבה העיקרית, אדרבא, הכניסה לפרדס לא הייתה נראית בעיניו כנפילה אלא כזמן בו התוודע לאותה מציאות ודרך הנהגה אלוקית עליה הוא רוצה לחלוק.

20 כתואמת לסיבה זאת, אני מחשיב גם את זה שראה את לשונו של ר' חוצפית בפי הכלב זאת מאחר ששתייהן מביעות התקוממות על בעיית הרע בעולם.

אומנם חז"ל הזכירו את שתי הסיבות. מדוע הם בחרו להדגיש את כניסת אחר לפרדס?

אפשר לומר שדווקא הכניסה לפרדס והעובדה שאחר לא הצליח לראות כיצד גם בתוך הפירוד יש אחדות אלוקית גרמה לנפילה. דבר זה משתקף גם במה שאמרו חז"ל שאם אחר היה יודע שיש עולם הבא, או בהגדרת עומק: אם היה יודע שגם ברע יש טוב, לא היה נופל.

מדוע אחר לא ראה את ה"אחדות שבפירוד"?

בכדי להגיע לתשובה נצטרך לעסוק באגף השני.

אי מסוגלות זיהוי זהותי האמיתית

האגף השני, גם הוא, מחולק לשתי סיבות אך בניגוד לאגף הראשון שתיהן נאמרות ע"י גורם לא אובייקטיבי: סיבה אחת נאמרת ע"י אחר, והשנייה ע"י חז"ל:

(א) אחר אומר שנפל מכיוון שלימוד התורה שלו לא היה לשמה. אומנם, כפי שהתבאר לעיל, עובדה זו שלימודו של אחר לא היה לשמה הינה חידוש של אחר. חידוש שאחר חידש מכוח זה (ב) שלא האמין בתשובה וביכולת "לקפוץ מדרגה".

מדוע לא האמין בתשובה? כי לא האמין ב"שינוי מדרגה"! וכי תשובה היא שינוי מדרגה? אפשר להגיד שאכן תשובה היא שינוי מדרגה אך במידה עמוקה יותר נראה שתשובה היא היכולת לזהות שהזהות האמיתית שלי שייכת למקום עמוק יותר, למדרגה גבוהה יותר.

כמו שכותב ר' נחמן (ליקוטי מוהר"ן לה):

דע כי תשובה היא לשוב את הדבר למקום שנטל משם.

פגם נשמתו של אחר

אך עדיין נשאלת השאלה: כיצד אחר שהיה אחד מגדולי התנאים, לא ידע דבר כה פשוט, שכל ישראל הם קדושים בשורש נשמתם?

על זה אפשר לענות שאכן היה לאחר פגם בעצם החיבור שלו עם נשמתו, פגם שנגע בדיוק בתודעה הקדומה של זהות האדם וקדושת נשמתו עוד לפני מעשיו. על זה אמרו חז"ל: "אמו... כשהייתה מעוברת... והריחה מאותו המין".

השאלה העמוקה ביותר שצריך לשאול כעת היא: וכי אדם אינו יכול להתעלות מעל לפגמים, ולו הגדולים ביותר) שיש בנשמתו? הרי נשמתנו היא "חלק אלוק ממעל" ודבר זה נכון ביחס לכל יהודי, אם כן, כיצד ניתן לומר שנשמת אחר פגומה?!

אלא שאחר סבר שיכול להיות יהודי שאינו רצוי לפני המקום "כבר שמעתי מאחורי הפרגוד". שנשמתו אינה זכה וטהורה.

אך כיצד תנא יכול להגיד סברה כה עקומה?! סברה שחולקת על עצם האמונה של ישראל!

אלא ודאי שסברה זו אין מקורה בתורה! ועל זה לימדונו חז"ל: "ספרי מינין נושרין מחיקו". חוכמות חיצוניות, שנחשבות לפגם עמוק באמונת ישראל.

סיכום

מצד אחד למדנו על גדולתו הרבה של אחר. על תורתו שבמידה לא קטנה קשורה לתהליך הגאולה (כפי שראינו במשה שתלה את כניסתו לארץ בתיקונו של אחר). ואת התביעה העמוקה של אחר לתיקון העולם הזה ולגילוי אלוקות ללא הסתר.

מצד שני למדנו על פגם האמונה של אחר. פגם שמנע ממנו לראות את עצם הנשמה הישראלית הטהורה והזכה. ואת המעלה של מעשה המצוות בביטויי האמונה של ישראל, שלעניות דעתי, הדברים קשורים זה בזה.